

DRAMMATIK ASARLARDA PARONIM SO‘ZLARNING BADIY-USLUBIY XUSUSIYATLARI VA LINGVOPOETIK TABIATI

O‘ralova Muyassar

*Termiz iqtisodiyot va servis universiteti,
Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘limda xorijiy
til yo‘nalishi, 3-kurs, 2.23-guruh talabasi
Ilmiy rahbar: Erdanova Muhlisa*

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘zbek tilshunosligi va adabiyotshunosligining eng dolzarb hamda kam o‘rganilgan masalalaridan biri — o‘zbek dramaturgiyasida paronim so‘zlarning qo‘llanish qonuniyatlari, lisoniy tabiati va ularning badiiy-uslubiy funksiyalari chuqur tahlil qilinadi. Drammatik asarlar o‘zining janriy xususiyatlariga ko‘ra bevosita jonli nutqqa, dialoq va konfliktlarga tayanadi. Shu sababli, personajlarning individual qiyofasini yaratish, lisoniy portretini shakllantirish hamda pyesalardagi komik yoki tragik pafosni ta‘minlashda paronimik juftliklar betakror badiiy qurol bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqot jarayonida o‘zbek adabiyotining klassik va zamonaviy sahna asarlari misolida paronimlarning chalkashtirilishi oqibatida kelib chiqadigan nutqiy komizm va semantik o‘yinlar lingvopoetik va uslubiy jihatdan yoritib berilgan.

Abstract

This scientific article provides an in-depth analysis of the patterns of use, linguistic nature, and artistic-stylistic functions of paronyms in Uzbek dramaturgy, which is one of the most relevant yet understudied issues in Uzbek linguistics and literary criticism. Due to their genre characteristics, dramatic works rely directly on live speech, dialogue, and dramatic conflicts. Therefore, paronic pairs serve as a unique artistic tool in creating the individual image of characters, shaping their linguistic portrait, and ensuring the comic or tragic pathos in plays. In the course of the research, the speech comedy and semantic games arising from the confusion of paronyms are clarified from the linguo-poetic and stylistic points of view on the example of classic and modern stage works of Uzbek literature.

Kalit so‘zlar: paronimiya, drammatik asar, uslubiy vosita, nutqiy xarakteristika, lisoniy portret, komik effekt, tajnis, o‘zbek dramaturgiyasi, semantik tahlil, sahna nutqi.

Kirish

Har qanday milliy tilning boyligi, uning so‘z yasash va semantik imkoniyatlari badiiy adabiyotda o‘zining eng yuqori cho‘qqisiga erishadi. Tilshunoslikning eng

qiziqarli va estetik jihatdan boy hodisalaridan biri paronimiya bo‘lib, u talaffuzi va yozilishi yaqin, ammo leksik-semantik ma’nalari butunlay turlicha bo‘lgan so‘zlarni o‘z ichiga oladi. Badiiy uslubda, xususan, nasriy va she’riy matnlarda paronimlar tasviriy vosita sifatida faol qo‘llanishi ko‘plab tadqiqotlarda ta’kidlangan. Biroq, dramaturgiya janrida paronimlarning tutgan o‘rni alohida lingvistik va poetik yondashuvni talab etadi.

Drammatik asarlarda muallif nutqi deyarli minimal darajada bo‘lib, voqealar rivoji, g‘oyaviy maqsad va konflikt butunlay personajlarning jonli monologik va dialogik nutqi orqali ifodalanadi. Demak, dramaturgiya tilida so‘z nafaqat axborot tashuvchi, balki xarakter yaratuvchi bosh omildir. Qahramonning ijtimoiy kelib chiqishi, dunyoqarashi, ma’naviy va intellektual saviyasi uning nutq madaniyatida aks etadi. Drammatiklar personajlarning savodsizligi, ma’naviy qashshoqligi yoki nutqiy madaniyatsizligini satrik yoki komik tarzda fosh etish uchun paronim so‘zlarning noto‘g‘ri qo‘llanishidan keng foydalanadilar. Shuningdek, nutqning jozibadorligi va o‘tkir ritorik quvvatini ta’minlash uchun ham paronimik muvozanatdan foydalaniladi. Ushbu ilmiy maqola drammatik matnlar kontekstida paronimlarning leksik-semantik va badiiy-uslubiy funksiyalarini batafsil ochib berishga xizmat qiladi.

Mavzuning dolzarbligi va o‘rganilish darajasi

O‘zbek tilshunosligida paronimiya hodisasi asosan nazariy va tizimli leksikologiya doirasida o‘rganib kelingan. Professor Sh.Rahmatullayev o‘zining "O‘zbek tilining izohli paronimlar lug‘ati" nomli fundamental asari bilan ushbu sohaning leksikografik asoslarini yaratib berdi. Shuningdek, atoqli tilshunos olim A.Hojiyev o‘zbek tili leksikologiyasi masalalarida paronimlarning tabiati, ularning shakldosh (omonim) so‘zlardan farqli jihatlarini chuqur yoritgan. Akademik G‘.Abdurahmonov esa nutq madaniyati va uslubiyat masalalarida paronimlarni aralashtirib yuborish oqibatida yuzaga keladigan uslubiy g‘alizliklarni tahlil qilgan.

Biroq, o‘zbek adabiyotshunosligi va lingvopoetikasida paronimlarning aynan dramaturgiya janridagi funksional-uslubiy imkoniyatlari maxsus va tizimli monografik planda yetarlicha tadqiq etilmagan. Aksariyat ishlar paronimlarning she’riyatdagi o‘rni (masalan, tajnis san’ati kontekstida) yoki sof publisistik matnlardagi xatoliklarni bartaraf etish doirasidagina cheklanib qolgan. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim tizimida xorijiy tillarni va ona tilini mukammal o‘rgatish poydevori shakllanayotgan hozirgi davrda, bo‘lajak pedagoglar uchun drammatik matnlarning til xususiyatlarini, xususan paronimlarning badiiy vazifalarini chuqur tahlil qila olish ko‘nikmasini shakllantirish ushbu tadqiqotning dolzarbligini yanada oshiradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu ilmiy maqolada maqsadga erishish uchun bir qator o‘zaro bog‘liq lisoniy va adabiy metodlardan foydalanildi. Birinchidan, tavsifiy metod yordamida drammatik

matnlardan ajratib olingan paronimik birliklarning lugʻaviy maʼnolari va lisoniy xususiyatlari tavsiflandi. Ikkinchidan, qiyosiy-kontekstual tahlil metodi orqali paronimlarning lugʻatdagi statik holati bilan drammatik asar matnyatidagi dinamik (badiiy) holati oʻzaro qiyoslandi va ularning kontekstual maʼno oʻzgarishlari aniqlandi. Uchinchidan, lingvopoetik tahlil metodi vositasida paronimlarning personaj tilini individuallashtirish va xarakterologik xususiyatlarini ochishdagi estetik yuklamasi aniqlandi. Tadqiqot obyekti sifatida Hamza Hakimzoda Niyoziy, Abdulla Qodiriy, Said Ahmad va Erkin Vohidov kabi taniqli oʻzbek dramaturglarining asarlari asos qilib olindi.

Asosiy qism va tahlil

Drammatik asarda paronimlar shunchaki oddiy soʻzlar boʻlmay, oʻta faol semantik va estetik yuklamaga ega boʻlgan elementlardir. Tahlillar koʻrsatadiki, pyesalarda paronimlardan foydalanish asosan uchta yirik uslubiy yoʻnalishda namoyon boʻladi: 1) Personaj nutqini individuallashtirish va uning ijtimoiy-madaniy portretini chizish; 2) Situativ komizm (vaziyatli kulgi) va satirik effekt yaratish; 3) Drammatik konfliktni va gʻoyaviy toʻqnashuvni keskinlashtirish.

Drammatik asarlarda eng koʻp uchraydigan asosiy paronimik tiplar va ularning funksional vazifalari quyidagicha tavsiflanadi:

Azo (motam) – Aʼzo (tana qismi, aʼzolik): Fonetik jihatdan juda yaqin boʻlib, ayb tovushi bilan farqlanadi. Personajning nutqiy madaniyatini va savodsizligini fosh etish orqali komizm yaratishda qoʻllaniladi.

Ilm (bilim) – Amal (bajarish, mansab): Semantik va leksik jihatdan qarama-qarshi boʻlib, diniy yoki ijtimoiy qahramonlarning soxtaligini soʻz oʻyinlari orqali fosh qilishga xizmat qiladi.

Asr (yuz yil) – Asir (banda, tutqin): Unlining choʻziqligi bilan farqlanadi. Lirik va tragik pyesalarda nutqning falsafiy va emotsional taʼsirchanligini oshirish maqsadida ishlatiladi.

Arz (shikoyat) – Arsh (osmon, muqaddas joy): Konsonantlar almashinuvi (z/sh) orqali farqlanib, sahnadagi ijtimoiy tengsizlik va adolatsizlik pafosini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Oʻzbek adabiyotida komik personajlar yaratishda paronimlarni adashtirib qoʻllash anʼanasi juda kuchli. Hamza Hakimzoda Niyoziyning "Maysaraning ishi" komediyasida qozilar va amaldorlar nutqida paronimlarning ongsiz ravishda adashtirilishi ularning korrupsioner va ilmsiz qiyofasini ochishga xizmat qiladi. Qozining oʻz nafi yoʻlida sharʼiy qonunlarni buzishi, soʻz oʻyinlari va paronimik ziddiyatlar orqali kulgiga olinadi. Masalan, "hukm" (qaror) va "hakam" (hakamlik qiluvchi) soʻzlarining oʻrin almashishi qahramonning adolatsizligini satira ostiga oladi.

Abdulla Qodiriyning "Baxtsiz kuyov" dramasida esa paronimlar tragik va ijtimoiy konfliktni kuchaytirishga xizmat qiladi. Qahramonlar nutqidagi eski anʼanalar

va zamonaviy tushunchalar o'rtasidagi ziddiyat leksik darajada ham yaqqol seziladi. Boylar va ularning atrofidagilar o'z nutqida ma'nosini to'liq tushunmagan arabiy-forsiy paronimlarni qo'llash orqali o'zlarini "ziyoratli va ilmi" ko'rsatishga urinadilar, biroq kontekstda bu so'zlarning noto'g'ri ishlatilishi ularning ma'naviy tanazzulini ko'rsatadi.

Said Ahmadning "Kelinlar qo'zg'oloni" komediyasida ham paronimik elementlar personajlar xarakterini ochishda muhim o'rin tutadi. Farmon bibi va uning o'g'illari, kelinlari o'rtasidagi dialoglarda uchraydigan kundalik va intellektual so'zlar orasidagi paronimik yaqinlik pyesaning til o'yinlariga boyligini, xalqona yumor bilan yo'g'rilganligini ta'minlaydi.

Lingvopoetik tahlildan namuna: Drammatik matnda "shafqat" (rahmdillik) va "shafaq" (quyosh botgandagi qizillik) paronimlarining qo'llanishini ko'rib chiqaylik. Agar ijtimoiy drama qahramoni bo'lgan zolim obraz o'z nutqida "Mening yuragimda sizlarga nisbatan shafaq yo'q" deb yuborsa, bu uning tildan bexabarligini anglatadi va tomoshabinda uning jismoniy ulug'vorligiga nisbatan intellektual nafrat hamda kulgi uyg'otadi. Muallif shu bittagina paronimik almashinuv orqali personaj portretini to'liq chizib bera oladi.

Natijalar va muhokama

O'tkazilgan keng qamrovli tahlillar natijasida drammatik asarlarda paronim so'zlarning funksional-uslubiy tabiati bo'yicha quyidagi ilmiy xulosalarga erishildi:

1. Lisoniy xarakteristika funksiyasi: Paronimlar pyesada personajning intellektual darajasi, kasbiy tayyorgarligi va madaniy saviyasini ko'rsatuvchi eng samarali lakmus qog'ozi hisoblanadi. Matnda ataylab qilingan lisoniy xatolar qahramonning ichki qiyofasini oyna kabi aks ettiradi.
2. Estetik va janriy muvofiqlik: Komedi janrlarda paronimlar asosan nutqiy hajviya va vaziyatli kulgi (situativ komizm) yaratishga xizmat qilsa, tragik va lirik drammalarda nutqning ta'sirchanligini, ekspressivligini va lirik pafosini oshirish uchun xizmat qiladi.
3. Nutqiy realizm: Drammaturlar xalqning jonli nutqidagi fonetik yaqinliklarni, so'zlarni noto'g'ri talaffuz qilish holatlarini sahna nutqiga olib kirish orqali asarning real hayotga yaqinligini va ta'sirchanligini ta'minlaydilar.

Ushbu natijalar shuni ko'rsatadiki, paronimlar ustida ishlash nafaqat oliy ta'limda, balki boshlang'ich maktab darsliklarida ham bolalarning mantiqiy fikrlashini va so'z boyligini oshirishda muhim pedagogik vosita bo'la oladi. Drammatik pyesalardagi mana shunday so'z o'yinlarini o'quvchilarga tahlil qildirib o'rgatish, ularning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Xulosalar

Xulosa qilib aytganda, drammatik asarlarda paronim so'zlarning qo'llanishi va ularning badiiy-uslubiy xususiyatlarini o'rganish o'zbek tilshunosligi va

adabiyotshunosligi kesishmasidagi g‘oyat muhim yo‘nalishdir. Paronimlar drammatik asar matnida shunchaki fonetik tasodif yoki oddiy so‘zlar emas, balki chuqur g‘oyaviy-badiiy vazifani bajaruvchi, personajlar xarakterini ochuvchi va sahna nutqining ta’sir quvvatini oshiruvchi sintetik lisoniy hodisadir.

Drammaturlarimizning ushbu vositadan foydalanish mahorati o‘zbek tili leksik qatlaminin naqadar boy va elastik ekanligidan dalolat beradi. Mazkur mavzuni kelgusida xorijiy tillar (masalan, ingliz va o‘zbek tillari) qiyosiy tipologiyasi doirasida, drammatik tarjima muammolari kontekstida tadqiq etish ham katta ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Bu kabi tadqiqotlar bo‘lajak tilshunos va pedagog kadrlarning filologik savodxonligini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Hojiyev A. O‘zbek tili leksikologiyasi va frazeologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 120 b.
2. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli paronimlar lug‘ati. – Toshkent: Fan, 1980. – 154 b.
3. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2008. – 180 b.
4. Qodirov M. O‘zbek teatri va dramaturgiyasi tarixi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005. – 240 b.
5. Doniyorov X., Yo‘ldoshev B. Adabiy til va uslub. – Toshkent: Fan, 1988. – 96 b.
6. Asadov M. Dramatik asarlar tili va uslubi masalalari. – Samarqand: Zarafshon, 2012. – 145 b.
7. Qilichev E. Badiiy tasvir vositalari. – Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2001. – 88 b.
8. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Besh jildlik. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006-2008.